

<https://doi.org/10.30546/114578.2026.3010.1103>

DİL KONTAKTI ŞƏRAİTİNDƏ RUS DİLİNİN QAQAUZ DİLİNİN SİNTAKSİNƏ TƏSİRİ

Təranə Nağıyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://ORCID.org/0000-0002-5322-2446>

terane.nagiyeva.79@mail.ru

Xülasə

Məqalədə türk dilləri ailəsinin qərbi oğuz qrupuna daxil olan qaqauz dilində olan sintaktik xüsusiyyətlərin rus dilinin təsiri nəticəsində dəyişikliyə uğraması ortaya çıxarılaraq tədqiqata cəlb edilmişdir. Qaqauz dilində ədəbi dil səviyyəsində müşahidə edilən həmin xüsusiyyətlər rus dili ilə müqayisəli şəkildə işıqlandırılmış, faktlar və nümunələrlə əsaslandırılmış və yeri gəldikcə hər iki dilə məxsus olan materiallara müraciət olunmuşdur.

Qaqauzların uzun müddət moldovan, bolqar və rus dillərində danışan xalqlarla yanaşı və ya iç-içə yaşamaları nəticəsində bu dillərin təsiri yalnız leksik səviyyədə qalmamış, dilin sintaktik quruluşuna qədər sirayət etmişdir.

Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, sovet dövrü bədii ədəbiyyata aid nəsr nümunələrində rus sintaksisinə uyğun cümlə quruluşları, tərcümə konstruksiyaları və müəyyən sabit ifadələr geniş yayılmışdır. Bu hallar Qaqauz dilinin sintaktik strukturuna bir sıra yeniliklər gətirmiş, eyni zamanda dilin özünəməxsus təbiiliyini bəzi hallarda zədələmişdir.

Açar sözlər: qaqauz dili, rus dili, sintaktik təsir, söz sırası, inversiya.

THE INFLUENCE OF THE RUSSIAN LANGUAGE ON THE SYNTAX OF THE GAGAUZ LANGUAGE UNDER THE CONDITIONS OF LANGUAGE CONTACT

Tarana Naghiyeva

Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

The article reveals and studies the changes in the syntactic features of the Gagauz language, which is part of the Western Oghuz group of the Turkic language family, as a result of the influence of the Russian language. These features observed in the Gagauz language at the level of the literary language are

highlighted in a comparative manner with the Russian language, substantiated with facts and examples, and materials belonging to both languages are referred to when appropriate.

As a result of the Gagauz living alongside or interwoven with peoples speaking Moldovan, Bulgarian and Russian for a long time, the influence of these languages did not remain only at the lexical level, but also spread to the syntactic structure of the language.

Our research shows that in Soviet-era prose examples of fiction, sentence structures, translation constructions, and certain fixed expressions consistent with Russian syntax are widespread. These circumstances have brought a number of innovations to the syntactic structure of the gagauz language, but at the same time, in some cases, have damaged the unique naturalness of the language.

Key words: gagauz language, russian language, syntactic influence, word order, inversion.

ВЛИЯНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА НА СИНТАКСИС ГАГАУЗСКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ЯЗЫКОВОГО КОНТАКТА

Тарана Нагиева

Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

В статье выявляются и подвергаются научному анализу синтаксические особенности гагаузского языка, относящегося к западно-огузской группе тюркской языковой семьи, которые претерпели изменения под влиянием русского языка. Указанные особенности, наблюдаемые на уровне литературного языка гагаузского языка, освещаются в сопоставлении с русским языком, обосновываются фактами и примерами, а при необходимости привлекается языковой материал, характерный для обоих языков.

В результате длительного совместного или тесного проживания гагаузов с народами, говорящими на молдавском, болгарском и русском языках, влияние этих языков не ограничилось лишь лексическим уровнем, но распространилось и на синтаксическую структуру языка.

Наше исследование показывает, что в советской прозе в художественной литературе широко распространены синтаксические структуры, переводные конструкции и некоторые устойчивые выражения, соответствующие русскому синтаксису. Эти обстоятельства внесли ряд нововведений в синтаксическую структуру гагаузского языка, но в то же

время в некоторых случаях нанесли ущерб уникальной естественности языка.

Ключевые слова: гагаузский язык, русский язык, синтаксическое влияние, порядок слов, инверсия.

Giriş/Introduction

Dil cəmiyyətin sosial funksiyası hesab olunur. Cəmiyyət inkişaf etdikcə onun əsas sütunlarından biri olan dil də mütəmadi olaraq inkişaf edir, təkmilləşir. Dilin inkişafı çox mürəkkəb proses kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan dillər arasında mövcud əlaqələr dilin inkişafı prosesində böyük önəm daşıyır. Dillərarası əlaqələr sadə şəkildə bir dilin digər dilə müəyyən formada təsiri kimi başa düşülür, ancaq bu təsir düşündüyümüz kimi heç də asan deyil.

Dillərin bir-birinə təsiri dilin bütün səviyyələrində müşahidə olunur. Bu təsir həmçinin sintaksisdə də özünü göstərir. Türk dillərinin sintaktik sistemi özünün qədim köklərinə malik olmaqla yanaşı, tarix boyu müxtəlif xarici təsirlərə də məruz qalmışdır. Bu dillərdən biri də qaqauz dilidir. Qaqauz dili – qaqauzların danışdığı dildir. Oğuz qrupuna daxildir. Moldavada 140 000, Balkan yarımadasında 100 000, Ukraniyada 32 000, Bolqarıstanda 10 000 nəfər bu dildə danışır. Moldovanın Çadır-Lunq, Vulkanəşt, Komrat, Ukraynanın İzmail vilayətində və qismən Qazaxıstan və Özbəkistanda yayılmışdır. 1956-cı ildə kiril qrafikası əsasında əlifbası tərtib olunmuşdur [https://az.wikipedia.org/wiki/Qaqauz_dili].

Müasir türk xalqlarının təşəkkülü prosesini təhlil edərkən Nizami Cəfərov qeyd etmişdir: *“Sayları bir milyondan az olan türk xalqlarının – qaraqalpaqların, saxaların, qumuqların, tuvaların, qaqauzların... xalq kimi formalaşması tarixlərinə gəldikdə isə o belə bir ümumi təşəkkül modeli üzrə getmişdir: kökü qədimlərə gedən “dərini” mənşə – bu və ya digər güclü siyasi birliyin (dövlətin) tərkibində, əsasən, etnoqrafik səviyyədə özünü təsdiq – XVII-XVIII əsrlərdən etibarən milli özünəməxsusluğunu hiss etdirmə (və Rusiyanın tərkibində şərti muxtariyyət) [Cəfərov, 2016: 125]*

Qaqauz dilinin sintaktik xüsusiyyətləri. Məlum olduğu kimi, qaqauz dilini oğuz qrupuna daxil olan digər türk dillərindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biri onun söz düzümüdür. Qaqauz dilinin sintaktik sistemi diqqətçəkici olmaqla yanaşı, müasir türk dillərinin əksəriyyətində rast gəlinməyən özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir.

Uzun müddət rus, bolqar və moldov xalqları ilə birgə yaşamalarına, rus dilində təhsil almalarına və dil sistemində müəyyən struktur dəyişikliklərinin baş verməsinə baxmayaraq, qaqauzlar ana dilini bu günə qədər qoruyub saxlaya bilsələr də, həmin dillərin leksik-qrammatik təsirlərindən də qaça bilməmişlər.

Doğma dilin qorunmasının əsas göstəricilərindən biri onların kompakt şəkildə yaşaması, əsasən öz etnik mühitləri daxilində ailə quraraq milli kimliklərini mühafizə etməsi və tarix boyu digər dillərdə təhsil almasına baxmayaraq, gündəlik ünsiyyətdə ana dilindən istifadədir.

İltisacı (aqqütinativ) dillərin sintaktik xüsusiyyətləri sözlərin morfoloji quruluşunda, cümlə üzvlərinin yerləşməsində və sözlərarası əlaqələrdə özünü göstərir: söz kökü sabit qalır, şəkilçilər ona ardıcıl və təkmənalı əlavə olunur (məsələn, *kitab-lar-dan*), təyin (sifət) öz təyin olunandan (isimdən) əvvəl gəlir, tamamlıq isə feildən əvvəl yerləşir, tabeli mürəkkəb cümlələr az, müxtəlif tərkiblər: feili sifət tərkibi (məsələn, *-an, -dıq, -acaq*) çox olur, bütün bunlar söz sırasının sabitliyini və sintaktik mənaların şəkilçilərlə ifadəsini təmin edir. Türk dillərində subyekt-obyekt-xəbər forması cümlə üzvlərinin əsas sıralanmasını təşkil edir. Şəkilçilər vasitəsilə müəyyən funksiyalar ifadə olunsada, söz sırası bu funksiyaları dəyişdirmir. Bütün bu sintaktik keyfiyyətlər türk dilləri üçün ortaq cəhətlərdir.

Qaqauz dili də Azərbaycan dilinə yaxın bir dil kimi bu keyfiyyətlərə sahibdir. Bir dilin başqa bir dilə təsiri, adətən, uzunmüddətli dil təması nəticəsində formalaşır. Dillərin qarşılıqlı təsiri əksər hallarda leksik səviyyədə özünü göstərir, morfoloji və xüsusilə sintaktik səviyyələrdə isə bu cür təsirlərə nisbətən nadir hallarda rast gəlinir. Bir dilin digər dillərdən çoxlu sayda leksik vahid qəbul etməsi həmin dilin strukturuna müəyyən dərəcədə təsir göstərsə də, bu təsir morfoloji və xüsusilə sintaktik sahədə müşahidə olunan yadlaşma qədər ciddi hesab edilmir.

Dil sistemində cümlə quruluşu mühüm yer tutur, çünki sintaktik struktur birbaşa düşüncə mexanizmi ilə bağlıdır. Xüsusilə ikidilli cəmiyyətlərdə söz birləşmələrinin quruluşunda, sadə və mürəkkəb cümlələrin formalaşmasında, eləcə də cümlə üzvlərinin düzülüşündə yad dildən struktur köçürmələri müşahidə olunur. Zaman keçdikcə bu cür struktur köçürmələri normallaşaraq təbii dil hadisəsi kimi qəbul edilir.

Qaqauz dilinin söz sırasında qeyri-türk mənşəli dillərin təsiri üç əsas istiqamətdə araşdırılmalıdır: danışq dili, bədii ədəbi mətnlər, tərcümə olunmuş dini və bədii mətnlər.

Düşünürük ki, tərcümə mətnlərində rus dilinin təsiri daha güclüdür. Danışq dili rus dilini bilən və bilməyən fərdlər arasında ayrıca tədqiq edilməli və əldə olunan nəticələr ədəbi dillə müqayisəli şəkildə təhlil olunmalıdır. Bu cür müqayisəli yanaşma nəticəsində sintaktik baxımdan maraqlı strukturların üzə çıxacağı şübhəsizdir. Bu, başqa və daha geniş bir mövzudur. Ədəbi dildə söz düzümü qaydaları daha sabit xarakter daşıyır və dil normativlərindən ciddi

kənarlaşmalar müşahidə olunmur; lakin buna baxmayaraq, rus dilinin sintaktik modelinin qaqauz danışıq dilinə, və ədəbi dilə müəyyən dərəcədə təsir göstərdiyi müşahidə edilir.

Cümlədə söz sırasına əməl olunması. Türk dillərində mübtədə cümlənin əvvəlində, xəbər sonunda, təyin təyin olunandan əvvəl, tamamlıq və zərflik isə xəbərdən əvvəl gəlir.

Qaqauz dili Qərbi oğuz qrupuna daxil olan türk dillərindən biridir. Uzun müddət sovet hakimiyyəti zamanı rus dili sosial və təhsil sahəsində dominant olmuşdur, buna görə də Sovetin tərkibində olan digər türk dilli xalqlar kimi rus dili qaqauz dilinə də həm leksik, həm də sintaktik səviyyədə təsir etmişdir. Təbii ki, dil kontaklarının sintaktik səviyyədə bir-birinə təsiri tarixi-sosial və coğrafi yaxınlıqla bağlıdır.

Qaqauz dilində sadə cümlələrdə sözlərin sırası Azərbaycan dilindən fərqlənir və bu fərqlilik slavyan dillərinin, xüsusilə rus dilinin təsirini göstərir.

Azərbaycan dilində xəbər adətən cümlənin sonunda yerləşir: Mübtədə + tamamlıq + xəbər (M+T+X). Məsələn: *Mən kitabı oxudum.*

Qaqauz dilində isə xəbər daha çox cümlənin əvvəlində və ya ortasında yerləşir: Xəbər + Tamamlıq + Mübtədə (X+T+M) və yaxud Mübtədə + Xəbərlik + Təyin (M+X+T). Bu fərqlilik, sadə cümlələrdə qaqauz dilinin rus dilinin təsiri nəticəsində olduğunu göstərir. Dmitriyev bu məsələni araşdırarkən qaqauz dilindəki sadə cümlələrin söz sırasını tamamilə Slavyan dilləri ilə eyni olduğu qənaətinə gəlmişdir. [Дмитриев Н. К.: 1962]. Xüsusilə, bəzi cümlələrdə xəbər əvvəl, tamamlıq ortada və mübtədə sonda yerləşir ki, bu sıralanmaya müasir türk dillərində rast gəlinmir. Dmitriyev qeyd edir ki, bu cümlələr rus dilinə tərcümə olunduqda, sözlərin düzülüşü rus dili ilə eyni qalır.

Cədvəl əsasında nümunələrə diqqət edək:

Dil	Cümlə	Söz sırası
Azərbaycan dili	Onlar əsgərləri toplamışlar	Mübtədə+Tamamlıq+Xəbər
Qaqauz dili	Onnar askerlerini toplamışlar	Mübtədə+Xəbər+Tamamlıq
Rus dili	Они собрали солдат	Mübtədə+Xəbər+Tamamlıq

Bu müqayisə göstərir ki, qaqauz dili Azərbaycan dili ilə türk dilləri ailəsinin eyni yarımqrupuna – oğuz yarımqrupuna aid olsa da, cümlədəki söz sırası rus dilinin söz sırası ilə eynilik təşkil edir. Qaqauz dilində qurulan cümlələrdə cümlə üzvlərinin belə sıralanması təkcə tərcümə əsərləri üçün deyil, həm də bədii ədəbiyyat nümunələri üçün səciyyəvidir.

Biz yetişeriz o dereye [Tanasoğlu, 2009:10]; **Kara-sülük annatmış** bunnarı Oğuz-hana [Tanasoğlu, 2009:10];

Kalyakina-Kaledina qaqaız türkcəsində söz sırasının tamamilə “pozulduğu”, bunun nəticəsində fərqli bir quruluşun yarandığı və həmin quruluşun rus dilinin cümlə quruluşuna bənzədiyi qənaətinə gəlmişdir [Калякина-Каледина, 1955:16-17]. Qaqaız türkcəsində, xüsusilə xəbəri cümlənin əvvəlində yerləşən sadə cümlələr Slavyan dillərinə bənzədən tədqiqatçılardan biri də Zayaçkovskidir [Заячковский, 1966:23].

Pokrovskaya qaqaız dilində sadə cümlələrin ünsürləri arasında sabit bir söz sıralanmanın mövcud olmadığını, yalnız bəzi cümlə tipləri üçün müəyyən söz sırasının müşahidə edildiyini qeyd etmişdir [Покровская, 1977:53]. Kovalski isə qaqaız dilindəki söz sırasının türk dilində söz sırasından tamamilə fərqli, yad bir dildən edilmiş ədəbi tərcümələr təəssüratı yaratdığını bildirir və slavyan təsiri üzərində dayanır [Ковальски, 1949].

Biz bu deyimlərə münasibət bildirərək demək istəyirik ki, qaqaız dilinin söz sırasının tam şəkildə slavyan dillərinin təsiri altında olduğunu demək doğru deyil. Çünki qaqaız türkcəsində cümlə quruluşu yalnız inversiya hallarına məruz qalmış cümlələrlə deyil, eyni zamanda türk dillərində olduğu kimi söz sırasına əməl olan cümlələrlə də izah olunur. Əgər tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, qaqaız dili tamamilə slavyan dillərinin təsiri altında formalaşmış olsaydı, bu dildəki cümlələrin hamısı inversiya halı ilə özünü göstərərdi. Halbuki Qaqaız türkcəsində əsasən Mübtəda + Xəbər + Tamamlıq (M+X+T) modeli işlədilsə də, Mübtəda + Tamamlıq + Xəbər (M+T+X), yəni ümumtürk cümlə quruluşu da özünü göstərir. Məs.: *Kağan avlanmaya yollandı* [Tanasoğlu, 2009:35]; *Türk malları, paalı-paalı şeylər büyük ateşlerde çitir-çitir yandılar* [Tanasoğlu, 2009:40].

Xəbəri cümlənin əvvəlində olan sadə cümlələr. *Kayılısınızmi kutarmağa bu dünyayı?* [Tanasoğlu, 2009:8]; Rus: Вы готовы спасти этот мир? ; Azərbaycan: Dünyanı qurtarmağa razısınızmi?

Verin bana kuvet, kırayım onnarı! [Tanasoğlu, 2009:9]; Rus: Дай мне силы, и я сокрушу их! Azərbaycan: Mənə güc verin, onları əzim.

Varmış. Delik küünde bir fukara adam; Rus: В деревне Делик был (жил) бедный человек; Azərbaycan: Dəlik kəndində bir fəqir adam varmış.

Dayansın zavalı çiftçilər, mal satıcılar; Rus: Пусть терпят бедные фермеры и торговцы скотом; Azərbaycan: Yazıq əkinçilər, mal-qara satanlar səbr etsin.

Xəbəri cümlənin ortasında olan sadə cümlələr. Bu tip quruluşlu cümlələrin rus dilinin cümlə quruluşuna çox bənzəməsi yalnız xəbərin cümlənin

ortasında gəlməsi ilə məhdudlaşmır; eyni zamanda sözlərin ümumi sıralanması da rus dilindəki söz düzülüşünə uyğun gəlir. Lakin predikatın ortada olduğu sadə cümlələrdə rus dilinin təsiri daha çox nəzərə çarpsa da, bəzi cümlə strukturlarını rus dilinə aid etmək düzgün olmazdı.

Da gene yollanmışlar başka erlere [Tanasoğlu, 2009:9]; Rus: Их снова отправили в другие места; Azərbaycan: Yenə başqa yerlərə yollanmışlar.

Siz yollandırdınız bizi düşməni kırılım [Tanasoğlu, 2009:9]; Rus: Вы послали нас сокрушить врага; Azərbaycan: Siz bizi düşməni qırmağa yollandınız.

Sefer *yollandıydı* artık haliz o korkulu karannık padişahlağa [Tanasoğlu, 2009:10]; Rus: Экспедицию теперь отправили в этот внушающий страх, мрачный султанат; Azərbaycan: Səfər qaranlıq, qorxulu sultanlıq yoluna idi.

Oğuz – Kaan *yaşadı* bin yıl [Tanasoğlu, 2009:9]; Rus: Огуз-Каан прожил тысячу лет; Azərbaycan: Oğuz-Xan min il yaşadı.

Nəticə/Conclusion

Tarixin ən qədim dövrlərindən bəri insan dilləri bir-biri ilə ünsiyyətdə və qarşılıqlı əlaqədə olmuşdur. Dillər arasında əlaqə birtərəfli və ya ikitərəfli ola bilər. Ona görə də təkcə söz ehtiyatı deyil, qrammatika baxımından da tam təmiz dil yoxdur. Bunun ən gözəl nümunəsi haqqında danışdığımız qaqauz dilidir. Qaqauz xalqı bolqar, moldova və rus dillilərlə uzun müddət təmasda olduğu üçün bu dillərin qaqauzlara təsiri təkcə söz alma ilə məhdudlaşmamış, cümlə quruluşunu dəyişən ölçülərə çatmışdır.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Cəfərov, N. (2016). Türkologiyaya giriş. – Bakı: “Elm və təhsil”. – 248 s.
2. Qəmbərova, S. (2021). Azərbaycan dilinin şivə xüsusiyyətləri qaqauz dilində // Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD). – 5 Cilt, 1. Sayı. – s.77-86.
3. Димитриев Н.К. (1962). Гагаузские этюды / Судебные процессы над гагаузами. Строй турецких языков / Структура тюркских языков. – Москва, – с.271-284.
4. Калякина-Каледина, Т.Г. (1955). Poryadok slov v prostom predloženii gagauzskogo yazıka / абстрактная дис. на поиски ученой степени кандидата филол. наук. – 123 с.
5. Ковальски, Т. (1949). Турки Северо-восточной Болгарии и турецкий язык (пер. О.Ф.Акюн) // Стамбул Журнал турецкого языка и литературы

факультета литературы Стамбульского университета (30 ноября 1948 г.). – Стамбул: – Том III, № 3-4. – стр.478-500.

6. Tanasoğlu, D. (2009). Uzun kervan. – Ankara, – 343 s.
7. Заячковский, В. (1966). Язык и фольклор гагаузов из Болгарии. – Краков, – 206 с.
8. Покровская, Л.А. (1977). Синтаксис Гагаузского языка в равнительном освещении (Сравнительное синтаксис гагаузского языка). – Москва, – 173 с.
9. https://az.wikipedia.org/wiki/Qaqauz_dili.
10. https://www.academia.edu/143964850/gagauz_turkcesi_konulu_calismalar_uzerine_bir_bibliyografya_denemesi

Məqalə tarixçəsi

<i>Daxil olub</i>	<i>03.02.2026</i>
<i>Düzəlişə göndərilib</i>	<i>06.02.2026</i>
<i>Qəbul edilib</i>	<i>17.02.2026</i>
<i>Nəşrə tövsiyə edib</i>	<i>Sevinc Sadıxova</i>
	<i>filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent</i>